



⁵ Соколов А.В. Информационный подход к документальной коммуникации. Л., 1988. 42, 10-18.

⁶ Там само. С. 43-44.

⁷ Барсук А.И. Библиографоведение в системе книговедческих дисциплин. М., 1975. С. 6; Коришонов О.П. Проблемы общей теории библиографии. М., 1975. С. 21-22; Його ж. Библиографоведение. Общий курс. М., 1990. С. 10;

⁸ Здобнов Н.В. Основы краевой библиографии. М.-Л., 1931. С. 15.

⁹ Дубровіна Л.А. Кодикографія - Археографія - Кодикологія (взаємозв'язки та розмежування) // Дубровіна Л.А., Гальченко ОМ. Кодикографія української та східнослов'янської рукописної книги і кодикологічна модель структури формалізованого опису рукопису. К., 1992. С. 7-31.

¹⁰ Семеновкер Б.А. Греческие списки истинных и ложных книг и их рецепция на Руси // Труды отдела древнерусской литературы. - 1985. - Т. 40. - С. 219-228; Його ж: Памятники древнегреческой библиографии // Сов. библиография. - 1983. - № 4. - С. 24-26; Його ж: Библиографический учет рукописных книг // Сов. библиогр. - 1992. - № 2. - С. 18-21; Його ж: Ретроспективная государственная библиография СССР: Справочник. - М., 1990. - С. 11-24; Його ж: Библиографические памятники Византии, Автореф. дис. . . докт. пед. наук / ГБЛ. - М., 1989. - 32 с.

¹¹ Ілюшенко М.П., Кузнецова Т.В., Лившиц Я.З. Документ в системі документації. М., 1977. С. II-14.

¹² Кулешов Сергій. Документальні джерела наукової інформації. - С. 5-6.

¹³ Кашианов СМ. Русская дипломатика. М., 1988. С. 11-12.

Людмила Маркітан

ПРОБЛЕМИ АРХІВОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ

XIX ст. - 1941 р.

(історико-джерелознавчий аспект)

Розвиток історичної науки не можливий без залучення спеціальних історичних дисциплін, які з кожним роком розширюють свою джерельну базу, вдосконалюють теорію та методику, збільшують свій інформаційний потенціал.

До сталих галузей СІД належить і комплексна історична дисципліна - архівознавство, яке, так би мовити, "омолоджується" за рахунок появи документів не тільки на звичній паперовій основі, але й матеріалів на нових носіях. Саме розвиток науки та техніки приводить до того, що з'являються все нові й нові види документів, які поповнюють і розширюють Національний архівний фонд країни і стають об'єктом дослідження.

Архівознавство походить від лат. *archunum* - письмосховище та грец. *arxeion* - присутствене місце, або урядовий будинок, а з I ст. до н. е. - місце зберігання документів. Воно вивчає та розробляє питання теорії, методики та практики архівної справи, її історію.

Архівознавство тісно пов'язане з іншими галузями СІД - такими як археографія, геральдика, джерелознавство, дипломатика, діловодство, документознавство, іконографія, кінофотодокументознавство, кодикологія історична, літописознавство, маргіналістика, метрологія, мемуаристика, неографія, палеографія, сфрагістика, фоноводокументознавство, хронологія тощо.

Наукова база архівознавства - архівні установи, де зберігаються документи на паперовій основі (рукописи)

112491
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА
Інститут історії України



писні, машинописні, друкарські, графічні), фото-кіноплівці, магнітній або перфораційній стрічці та ін. Ці документальні матеріали входять до Національного архівного фонду (НАФ) України і становлять загальнодержавну власність.

Проблеми, які розглядає архівознавство, безпосередньо пов'язані з роботою архівних органів. Це комплектування НАФ документальними матеріалами, експертиза їх цінності, фондування (виняток складає тільки Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, де фонди відсутні), їх систематизація; забезпечення збереження архівних документів, науково-технічна їх обробка, створення системи науково-довідкового апарату; вивчення та обґрунтування питань, пов'язаних зі збереженням нових видів документів (кіно, фото, фоно, відео, різних технічних і т. ін.); участь у розробці єдиної державної системи діловодства; впровадження техніки в архівну справу та вивчення економічного архівного менеджменту; організація всебічного використання архівних матеріалів, широка їх публікація; співробітництво з закордонними архівними установами тощо. І як висновок з усього - подальша розробка теоретичних та методологічних проблем архівознавства взагалі. Таким чином, сам термін "архівознавство" уособлює в собі два компоненти знань: про архіви як наукові установи - сховища історичних документальних матеріалів та на базі роботи цих інституцій ведення архівної справи.

Архіви виникли у сиву давнину, тобто кілька тисячоліть тому. Вони існували в Древньому Вавилоні, Єгипті, Греції, Римській імперії. На території України перші архіви з'явилися у грецьких містах-колоніях - Ольвії, Тірі, Херсонесі та ін. Спочатку вони мали характер скарбниць, де поряд з коштовностями знаходилися офіційні документи та державно-правові акти, збірки законів, перші рукописні книжки, літописи то-

що. Саме збереження важливих історичних документів у давнину засвідчено літописом.

Появу архівів у Київській Русі пов'язують з розвитком писемності. Усвідомлюючи політичне значення документів, князі зберігали їх у своїх сховищах-архівах. Архіви існували при дворах Ярослава Мудрого, Святослава, Всеволода та ін.

Архіви мали й церкви, собори, монастирі, у яких відкладалися хроніки та літописи, частина з яких збереглася до наших часів. Так, сховищами письмових матеріалів та книжок були Десятинна церква, Софійський собор у Києві, Києво-Печерська лавра.

Пізніше, в добу феодальної роздробленості, архіви створювалися в кожному князівстві. В середині XIV ст. Київщина, Чернігівщина, Поділля та Волинь підпали під владу Великого князівства Литовського, які й склали Литовську метрику. Поряд з тим існували і, так звані, власні архіви, документи яких зберігалися в замках удільних князів, магнатів, резиденціях воєвод.

Після прийняття Люблінської унії 1569 р. Волинь, Поділля, Київщина опинилися під владою Речі Посполитої, тому документи українських земель почали надходити до польського державного архіву, так звану Коронну метрику.

Створення архіву Коша Війська Запорізького пов'язано з виникненням Запорізької Січі. Під час Національно-визвольної війни (1648-1657) під орудою Б. Хмельницького та Переяславської угоди архіви діяли при гетьманських і російських урядових установах. Вони були місцем зберігання офіційних документів. Це королівські та гетьманські універсали, в тому числі універсали українських гетьманів XVII - XVIII ст., царські грамоти, судові рішення, різні державні акти періоду війни, матеріали про розгром польсько-шляхетського війська під Пилявцями, підтвердження сеймом Зборовської угоди тощо.

Архіви діяли й при гродських, земських, підкомор-



ських, каптурованих судах, магістратах, ратушах. Після ліквідації міських, земських та підкоморських судів існували козацькі суди - Генеральний, полковий, сотенний, внаслідок діяльності яких накопичувалися нові документи, що зберігалися в полкових і Генеральній військовій канцеляріях.

У зв'язку з розширенням мережі адміністративних, військових, культурних установ у XVII - XVIII ст. почали з'являтися нові документальні матеріали. В кінці XVIII ст. в Україні налагоджували роботу відомчі архіви намісництв, а згодом губерній. Таким чином, різні установи накопичували цінні документи, які висвітлювали різні аспекти життя українського народу.

Розвиток науки та культури посилив інтерес до архівів, звернув увагу на наукову цінність документальних матеріалів як історичного джерела. Архівознавство як галузь СІД почало формуватися в Україні в другій половині XIX ст. і тісно пов'язане з діяльністю Київської археографічної комісії для розбору давніх актів (1843 р.)¹ та заснуванням центральних архівів давніх актів у Києві 1852 р. при університеті св. Володимира² та історичного в м. Харкові у 1880 р. при Харківському університеті³. В цих архівах сконцентрувалися унікальні матеріали з історії України. Зараз Центральний історичний архів України (остаточна організація була завершена в березні 1944 р.)⁴ став правонаступником фондів Центрального архіву давніх актів (згодом Всеукраїнський архів давніх актів) та інших архівних установ і зберігає у своїх сховищах такі фонди, як фонд Коша Нової Запорізької Січі, Генеральної військової канцелярії, полкових і сотенних канцелярій, Генерального опису Лівобережної України, Канцелярії військового скарбу, Генеральної лічильної комісії, Генерального військового суду, полкових канцелярій Слобідської України та багато інших, документи яких й сьогодні є національним надбанням українського народу і мають неминущу цінність.

Київська археографічна комісія для розгляду давніх актів відіграла велику роль у збереженні та публікації архівних матеріалів. Так, протягом 1859-1914 рр. вона видала збірки-серії історичних документів і літературних пам'яток Правобережної та Західної України XIV - XVIII ст. у 35 томах, об'єднаних під назвою "Архив Юго-Западной России". Кожна серія мала вісім тематичних частин. Друкувалися матеріали з фондів Центрального архіву давніх актів та акти приватних осіб. Перша частина (12 тт.) охоплює документи з історії православної церкви та її боротьби з католицькою. Тут королівські накази, жалувані грамоти, папські булли, патріарші грамоти, акти уніатських та православних соборів, церков і монастирів, документи про підпорядкування київського митрополита московському патріарху, про запровадження унії тощо.

Друга частина (3 тт.) містять матеріали за 1596-1726 рр.

Документи про Національно-визвольну війну українського народу, антифеодальний, козацький, селянський і гайдамацький рухи (1500-1789 рр.), дипломатичні зносини гетьманського уряду з Росією, Польщею, Швецією та ін. країнами (1649-1716 рр.) знайшли відображення в третій частині (6 тт.).

Четверта частина (1 т.) присвячена походженню шляхетських родів (1443-1780 рр.).

Історію міст (1432-1798 рр.) висвітлює п'ята частина (2 тт.). Подаються відомості про історію Києва, Волині, Поділля та становлення єврейського населення (1765-1791 рр.).

Шоста частина (2 тт.) з додатком окремого тому дає можливість ознайомитися з економічним і правовим становищем селян в Україні (1478-1795 рр.).

Документи останніх двох частин (сьомої - 3 тт. та восьмої - 6 тт.) розповідають про колонізацію Правобережної України (1336-1668 рр.), про заснування Лубен, Переяслава, Пирятина тощо, про розвиток місце-



вого управління, землеволодіння, судочинства і т. ін.

Пам'ятки з історії України широко друкувалися й в збірках документів, що виходили в Петербурзі. Це - "Акты Западной России" (повна назва - "Акты, относящиеся к истории Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею") (тт. I-XV, 1846-1853 рр.), укладачем і редактором якої був член комісії І. Григорович.

Документи охоплювали період з 1340 по 1699 рр. і містили цінні відомості про землеволодіння в т.ч. й монастирське, історію братств, Берестейську церковну унію, розвиток українських міст тощо.

Другим значним виданням було "Акты Южной и Западной России" ("Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографическою комиссиею") (тт. I-XV, 1861-1892 рр.), що вийшли за редакцією М. Костомарова (тт. I-IX, XI, XIII) та Г. Карпова (тт. X, XIII, XIV, XVI).

Тут документи, що належали до XIV - XVIII ст., висвітлюють окремі моменти з історії українських і білоруських земель, Національно-визвольної війни під орудою Б. Хмельницького, Руїни і т. ін.

У Москві значного розголосу серед наукової громадськості набуло періодичне видання "Чтения Московского общества истории и древностей российских", що виходило протягом 72-х років, починаючи з 1846 р. Публікувалися пам'ятки давньоруської та української писемності, історико-етнографічні документи, архівні матеріали, літописи, акти тощо. Найбільшого розмаху джерелознавча робота набула з 40-х рр. XIX ст., коли її очолив відомий історик, письменник, філолог-славист О. Бодянский.

Не стояло остраху від публікації цінних документів й Одеське товариство історії та старожитностей (1839-1922 рр.). За 1844-1919 рр. вийшло у світ 33 томи "Записок", в яких зібрано інколи унікальні пам'ятки з історії заселення й освоєння південно-україн-

ських земель, заснування таких міст як Миколаїв, Херсон, Севастополь та ін., архівні матеріали колишніх фортець св. Дмитрія Ростовського й св. Єлисавети, Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора, похідної канцелярії Потьомкіна-Таврійського, що зберігалися в містечку Решетилівка на Полтавщині тощо.

Вперше побачили світ пам'ятки молдово-валахської та єврейської писемності, ярлики кримських ханів XIV та XVI ст., тарханні ярлики Гіреїв, фірмани трьох турецьких султанів, грецькі манускрипти, юридичні пам'ятки генуезьких колоній в Криму і т. ін.

Подавалася інформація про археологічні знахідки Півдня України.

Фактичний матеріал всіх цих видань не втратив наукового значення для висвітлення історії України й досі.

Подальшому розвитку архівної справи в Україні сприяла діяльність губернських вчених архівних комісій, які займалися відбором документів і створювали на їх базі історичні архіви. На кінець XIX - початок XX ст. на території України діяли Катеринославська, Київська, Полтавська, Таврійська, Харківська, Херсонська та Чернігівська комісії⁵, більшість з яких видавала "Труды", де друкувалося багато історичних документів та дослідів на підставі архівних матеріалів. Так, виходили "Труды" в Полтаві (ред. - І. Павловський), Катеринославі (ред. А. Синявський і В. Біднов), Чернігові (ред. - В. Модзалевський)⁶. І хоча губернські комісії були напівофіційними архівними установами, мали правові обмеження, скрутні матеріальні умови, їх діяльність відігравала позитивну роль в справі збирання та забезпечення збереження архівних документів.

1914 р. у Москві відбувся з'їзд діячів губернських архівних комісій, на якому розглядалися реформи архівної справи в Росії, що торкалися й становища архі-



вів України⁷. Але Перша світова війна перешкодила впровадженню цих планів у життя.

Історичні документи з історії Галичини зберігалися спочатку в архівах Австро-Угорщини, а потім з утворенням Польської держави - в архівних установах Польщі. Перший архів було засновано у Львові ще 1785 р.⁸

У Північній Буковині крайовий архів розпочав свою роботу у 1906-1907 рр.⁹ Архівні матеріали впорядковувалися за основними правилами, виданими австрійською владою ще 1895 р. Пізніше, 1925 р., на підставі закону про організацію державних архівів Румунії в Чернівцях починає працювати окружна дирекція державних архівів Буковини¹⁰.

Що стосується архівної справи в Закарпатті, то один з найдавніших архівів - Ужанська жупа (управління) існував ще в XV ст.¹¹

Якщо аналізувати стан архівної справи в Україні взагалі (до утворення національної держави в 1917 р.), то для неї характерною була децентралізація, повне відмежування відомчих і приватних архівів від державних архівів та наукових установ. Це створювало серйозні перешкоди для збереження та повного використання документів. Та й історична доля України склалася так, що феодальні міжусобиці, литовсько-польська експансія, пошматування території, російське панування, Громадянська війна та пограбування церковних архівів у радянські часи не могли не позначитися на долі найдавніших і найцінніших документів. Частина з них загинула, частина потрапила до архівосховищ Москви, Петербурга, Варшави, Відня, Кракова та ін., але ті, що збереглися, складають золотий фонд для вивчення історії нашої країни.

Розвитку національного архівознавства та архівної справи в Україні сприяло утворення самостійної держави, коли при Головному управлінні в справі

містечств і національної культури при Генеральному секретареві освітніх справ Української Центральної Ради у вересні 1917 р. було організовано Архівно-бібліотечний відділ¹². Він, як писав від 18 жовтня 1919 р. (ст. ст.) голова цього відділу В. Модзалевський "...мало різні назви і в кінці кінців стало Головним архівним управлінням, мало майже виключно своїм завданням - врятування архівів, що гинули масою в часи розрух і приведення в порядок того, що вдалося врятувати. Тому робота Архівного управління розділилася на дві частини: боротьба за цілісність архівів і організаційну, що мала кінцеву мету проведення широкої архівної реформи на Україні". І далі продовжує автор: "Можна сперечатись звичайно, наскільки вірно розуміло свої завдання Архівне управління, чи вірні були покладені в основу його роботи думки, чи достатньо воно вміло відділяти головне від другорядного і т. д., але воно безсумнівно - *Архівне управління мало на меті лише архівні цілі*"¹³ (підкреслено авт.).

За реформою, розробленою В. Модзалевським, окрім збереження документів науково-історичної цінності та загальнодержавного значення передбачалося заснувати в Києві Всеукраїнський національний архів, який сконцентрував би частину матеріалів з Центрального історичного архіву, а саме фонди Гетьманської держави, а також організацію низки губернських архівів, куди мали надходити документальні матеріали колишніх і майбутніх центральних та місцевих установ України. Останні повинні були поповнюватися в основному за рахунок фондів місцевих губернських архівів та матеріалів ліквідованих державних установ. На базі Київської археографічної комісії проектувалося створення Української археографічної комісії, а на основі губернських архівних комісій мали створюватися місцеві архівні органи¹⁴. Але історичні події в країні скла-



лися так, що ці плани не були реалізовані.

Історія архівної справи советської доби розпочалася з організації при Всеукраїнському комітеті охорони пам'яток мистецтва та старовини (ВУКОП-МИС) Наркомосвіти УСРР та його губернських комітетів (губкопмиси) архівних секцій¹⁵. Поряд з ними діяла започаткована при Всеукраїнському ревкомі Особлива всеукраїнська архівна комісія (ОВАК)¹⁶.

А перший закон про архівне будівництво був прийнятий 20 квітня 1920 р., коли Раднарком України видав постанову про націоналізацію та централізацію архівної справи в країні та утворення Єдиного державного архівного фонду (ЄДАФ)¹⁷. Згідно з цією постановою всі архіви та приватні збірки документів, що зберігалися на терені України, оголошувалися загальнодержавною власністю, не підлягали знищенню без дозволу і відома архівних органів. Але брак паперу поставив архіви під загрозу передачі документальних матеріалів на сировину для паперових фабрик. Тому розпочалася боротьба за цілісність як окремих фондів, так й окремих документів. При архівних секціях ВУКОПМИСУ налагоджувалася робота експертних комісій, які мали відокремлювати цінні документи з тих матеріалів, що самі установи призначали для знищення.

У вересні 1921 р. архівна комісія ВУКОПМИС реорганізована у Головне управління архівами (Головархів), яке очолював академік Д. Багалій, а комісії - у губархи¹⁸.

31 жовтня 1922 р. Раднарком УСРР ухвалює постанову "Про охорону архівів"¹⁹. В зв'язку з тим, що ця постанова заклала основи архівного будівництва країни, зупинимось на декількох її положеннях:

"1) всі закінчені справи, документи та листування ліквідованих і чинних державних і громадських установ незалежно від того, чи переходять вони

в архівосховищах архівних органів, чи ні, становлять Єдиний державний архівний фонд УСРР, 2) термін переховування при установах закінчених справ не повинен перевищувати 3-х років з часу їх закінчення; після 3-річного терміну ці справи передаються до архівосховища Головархіву..., 3) установи не мають права продавати, передавати..., а також вивозити їх за межі УСРР; питання, що стосуються до архівної справи, розв'язує Головархів та його архівні органи, 4) установи мають переховувати матеріали в повній недоторканості..., 5) архівні органи мають керувати постановленням архівної справи по всіх установах, 6) порядок знищення непотрібних архівних матеріалів установлюють архівні органи..., 7) особи, винні в порушенні цієї постанови, притягаються до карної відповідальності"²⁰. Таким чином, основні принципи архівного будівництва в країні було закладено.

Наступного року були проведені заходи з організаційного зміцнення архівної справи. Так, 3 січня 1923 р. ВУЦИК затвердив "Положення про Центральне архівне управління", в якому, зокрема, відзначалося: "1. Головне архівне управління при Наркомосвіти (Головпрофосі) реорганізується в Центральне українське архівне управління (Укрцентрархів), що є при ВУЦИКу. 2. В завдання Центрального архівного управління входить: а) загальне завідування всією архівною справою на Україні; б) централізація архівних матеріалів в установах Центрального архівного управління;... г) наукова класифікація архівних матеріалів... 7) При Центральному архівному управлінні є центральні історичні архіви в Харкові і Києві і Центральний архів революції у Харкові"²¹.

Адміністративно-територіальна реформа 1923-1925 рр. в Україні привела до значних змін у структурі та мережі архівних органів. Замість 9 губархів



було організовано по всіх округах 40 окрархів з архівосховищами до них та Головархів АМСРР.

Окрархи поділялися на 2-ї категорії. За положенням на окрархи 1-ої категорії покладалося: наглядати за архівами в межах округів, провадити облік і реєстрацію документів, вживати заходи по їх охороні, приймати матеріали на зберігання від установ, провадити науково-дослідну роботу. Окрархи 2-ої категорії не мали права займатися науково-дослідною роботою та вилучати матеріали для утилізації. Таке положення було закріплено постановою РНК УСРР від 10 червня 1925 р.²²

Реформа внесла зміни і в структуру керівних архівних органів. Так, 4 лютого 1925 р. було прийняте нове положення "Про Центральне архівне управління УСРР та його місцеві органи", що його ухвалив ВУЦВК та Раднарком²³. У Харкові заснований Центральний архів праці, а в Києві - відділ Центрального історичного архіву з підвідділами: Архів стародавніх актів та Історичний архів²⁴.

З метою узагальнення досвіду архівного будівництва в країні, накреслення планів подальшої роботи архівних установ 8-13 травня 1926 р. у Харкові відбувся перший всеукраїнський з'їзд архівних працівників. Серед важливих питань, що розглядалися на з'їзді були такі: "розподіл та концентрація архівних матеріалів і схема архівосховищ, підготовка кадрів архівних робітників, видавнича робота ЦАУ, науково-технічні умови переховування архівних матеріалів, принципи архівного описування, методи та форми інструкторської роботи окрархівів, утворення мережі архівних кореспондентів тощо"²⁵. Найважливішим підсумком роботи з'їзду було рішення про створення міжокружних (крайових) історичних архівів у містах Дніпропетровську, Одесі, Полтаві, Харкові та Чернігові. З 1 жовтня того ж року крайові архіви розпочали свою діяльність²⁶.

Важливе значення для становлення архівної справи в Україні мали постанови законодавчих органів "Про єдиний державний фонд УСРР" (ЄДАФ). Перші постанови про ЄДАФ були видані ще 1920 р.²⁷, 1922 р.²⁸ та 1923 р.²⁹, коли архівознавство робило ще перші кроки, коли ще не було конкретно означено коло документів, що підлягають надходженню до архівосховищ. А постанови від 16 грудня 1925 р.³⁰ та 5 квітня 1930 р.³¹ розширювали базу історичних джерел, уточнювали склад та категорії документів залежно від їх цінності. Тут подавався докладний перелік документальних матеріалів державних, громадських, кооперативних організацій, промислових, кредитних, торговельних підприємств, приватних осіб, що повинні входити до складу фонду. За постановою 1930 р. oprіч документів на паперовій основі вперше до ЄДАФу включалися "негативи фотознімків і кінофільмів дореволюційного і післяреволюційного періодів, що відклалися на терені УСРР і мали історико-революційне значення"³². Урядові постанови обумовлювали права й обов'язки архівних органів, встановлювали відповідний порядок передачі архівних матеріалів із діючих установ на державне зберігання, вирішували питання їх використання в практичних, наукових та довідкових цілях.

Так, на початок 1935 р. документальна база архівосховищ налічувала 23 тис. фондів, з яких було цілком впорядковано 52,8%, розібрано тільки 18,9%, не впорядковано зовсім 28,3%. Це не заважало, однак, дослідникам широко використовувати архіви в науковій роботі. За 1927-1930 рр. в читальних залах архівних установ працювало 3.267 науковців, які вивчали понад 1000000 справ з історії Жовтня, Громадянської війни, історії партії, економіки України³³. Віддаючи данину офіційній політичній кон'юктурі, великодержавній ідеології, історична



тематика звужувалась саме до цих проблем, виконуючи соціальне замовлення командної системи, що почала утверджуватися.

Змінюється й характер діяльності архівних установ. Поряд з упорядкуванням фондів провадиться виявлення архівних матеріалів у народно-господарських цілях, чільне місце посідає й агітаційно-пропагандистська робота: публікація документів, організація тематичних виставок, екскурсій, читання доповідей в установах, виступи в пресі, по радіо тощо. На другому з'їзді архівних співробітників, що відбувся в Харкові 29 листопада - 4 грудня 1930 р., окремо підкреслювалося досягнення українських архівістів у пропагандистській роботі³⁴. З'їзд визначив першочергові завдання архівного будівництва в Україні: подальша архівно-технічна обробка документальних матеріалів, науковий опис архівних справ, наближення архівознавства до вимог життя країни. Він накреслив також широку програму публікації архівних джерел з метою створення друкованої джерельної бази для наукових досліджень.

Скасування округів привело до зміни архівних установ. Замість 40 окрархівів утворилося 28 місцевих архівних управлінь. Зазнала змін й система центральних архівосховищ. За постановою ВУЦВК і Раднаркому від 13 серпня 1930 р. у Харкові створено Всеукраїнський центральний державний архів, де повинні були зберігатися документи центральних державних та громадських установ, починаючи з 1922 р., тобто з часу закінчення Громадянської війни³⁵.

З ліквідацією округів і створенням областей організуються 7 архівних управлінь та державних історичних архівів у Харкові, Києві, Вінниці, Дніпропетровську, Донецьку, Чернігові та Одесі. Одночасно проходила реорганізація міських і районних державних архівів. Перебудова архівних органів була затверджена постановою ВУЦВК і Раднаркому

УСРР від 20 червня 1932 р. "Про Центральне архівне управління УСРР, його місцеві органи і установи, що знаходяться при ньому"³⁶. У підпорядкуванні ЦАУ залишилися 6 центральних архівів: у Харкові - Всеукраїнський центральний архів революції, Всеукраїнський центральний архів праці та Всеукраїнський центральний архів стародавніх актів; у Києві - Всеукраїнський центральний архів стародавніх актів, шойно створений Всеукраїнський фотокіноархів та державні історичні архіви Донбасу в містах Артемівську, Донецьку, Луганську та Маріуполі.

Відтепер основними архівними установами стали обласні архівні органи, а ЦАУ - центром науково-методичного керівництва в галузі архівного будівництва.

За рішенням ВУЦВК і РНК УСРР у Києві засновано Всеукраїнський військово-історичний архів (1934 р.)³⁷.

1938 р. Уряд СРСР постановив передати управління архівами і мережу установ до Наркомату внутрішніх справ Союзу РСР. З березня 1939 р. архівні установи України підпорядковувалися НКВС³⁸. В зв'язку з цим змінилися не тільки тематика досліджень, але й спрямованість роботи архівних органів. Обмежувався допуск вчених до архівних матеріалів та видача документів, створювалися так звані "спецхрані", доходило й до того, що окремі документи навіть знищувалися.

Аналізуючи досить великий обсяг літератури з історії та організації архівної справи в республіці, автор так і не знайшов відповіді на те як саме така "перебудова" відбилася на діяльності архівних установ. Навпаки, підкреслювалося, що напередодні війни створювалася широка джерельна база для наукових досліджень в галузі історії України.

Після воз'єднання західних областей та Північної Буковини з Україною на цих теренах розгорнулося



архівне будівництво. В листопаді 1939 р. у Львові, Луцьку, Станіславі та Тернополі, а згодом в Дрогобичі та Рівному архівні органи розпочали роботу по створенню та комплектуванню обласних історичних архівів. Влітку 1940 р. архівні відділи приступили до організації архівів в Ізмайльській та Чернівецькій областях³⁹.

З важливих постанов в галузі архівної справи слід окремо зупинитися на затвердженні РНК СРСР 29 березня 1941 р. положення про ДАФ Союзу РСР та мережі державних архівів СРСР⁴⁰. ДАФ визначався як сукупність документів, що мали наукове, політичне та практичне значення незалежно від часу їх походження. Архівні матеріали поділялися на 3 категорії. До 1-ої належали джерела з історії радянського суспільства та будівництва радянської держави, тобто матеріали вищих органів державної влади та управління СРСР і союзних республік, громадських організацій і підприємств. До 2-ої - документи центральних та місцевих органів влади і державного управління, що існували до утворення Російської імперії на території, яка входила до складу СРСР. Архіви установ, організацій, підприємств Російської імперії та Тимчасового уряду, а також інших установ до встановлення радянської влади відносилися до 3-ої категорії. До ДАФ включалися письмові пам'ятки історії, права, мистецтва, літератури та побуту народів СРСР, кіно, фото, фоно, ілюстративні та інші матеріали. Положення про ДАФ законодавчо закріпило практику визначення порядку концентрації, систематизації, зберігання та науково-технічне упорядкування документів у державних архівах.

Розвитку архівної справи в Україні сприяла й видавнича діяльність архівних установ. На сторінках періодичних друкованих органів поряд з публікацією історичних документів знаходили місце й окремі

матеріали, які висвітлювали важливі проблеми архівного будівництва в країні. Саме з метою розробки питань архівознавства з 1925 р. почав виходити науково-популярний журнал "Архівна справа" (1925-1931, №1-15). Як додаток до нього - "Червоний архів" - спеціальна науково-дослідна збірка, де публікувалися цікаві документи, такі, наприклад, як "Про підроблення "Положення" про селянську волю" (Арх. спр. №2-3); "Історія заслання П. Чубинського" (Арх. спр. №4).

З 1927 по 1932 рр. (№№ 1-78) побачив світ "Бюлетень Центрального архівного управління УСРР" - офіційно-інформаційний довідник з питань практичної роботи архівних установ. Тут вміщувалися директивні матеріали влади та керівництва архівних органів (постанови, розпорядження та інструкції ЦАУ), повідомлення про новини архівного життя, про поточну роботу, про нову архівознавчу літературу тощо.

З січня 1930 р. замість "Архівної справи" виходить журнал "Радянський архів" (№№ 16-21), на який було покладено завдання популяризувати документи, більшість з яких стосувалася історії Жовтня та Громадянської війни.

За рішенням другого з'їзду архівних працівників в 1932 р. створюється новий журнал "Архів Радянської України" на базі "Бюлетеня ЦАУ УСРР" та "Радянського архіву". Це було історико-архівознавче видання, що стало єдиним органом наукової публікації документів і статей з теорії та практики архівної справи. В розділі: "Теорія та практика архівного будівництва" знаходимо такі статті як, наприклад, Юрченко А. "До дальших перемог у справі соціалістичної реконструкції архівної роботи", Шаботина І. "По новому поставити питання описування архіваріалів" (Арх. Радянської України. 1932. №4-5), Веретенникова В. "Основні моменти тематично-



го описання", Тищенко "До історії концентрації архівних матеріалів" ("Румянцевская опись") (Арх. Радянської України. 1933. кн. 7-8) та ін.

Але початок публікаторської роботи архівістів було покладено виданням збірок статей та документів: "Рух декабристів на Україні" (Харків, 1925), "Повстання декабристів на Україні" (Харків, 1926). Крім того, у Харкові стали виходити в світ "Збірник узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі" Вип. 1. (1926), вип. 11 (1928), у Києві в 1929 р. - збірки статей "Центральний архів давніх актів" тощо.

У 40-ві роки архівні установи продовжували видавати збірки документальних матеріалів, серед яких: "Збірник чинних узаконень, розпоряджень і інструкцій в архівній справі". Вип. III (Харків, 1931), "Архів Запорозької Січі" (К., 1931), "Резолюції Всеукраїнських з'їздів Рад робочих, селянських та червоноармійських депутатів" (Харків, 1933), "Історія заводу імені Січневого повстання в Одесі" (Одеса, 1932), "Повстання селян у селі Турбях 1789-1793" (Центрархів, 1932), "Німецько-австрійська інтервенція на Україні" (Харків, 1933), "Матеріали до історії селянських революційних рухів на Чигиринщині (1875-1879)" (Харків, 1934) та ін.

Як позитивний фактор для розвитку архівної справи слід відзначити появу двох збірок: "Архівознавчий науково-інформаційний збірник" (К., 1937) та "Архівознавчий збірник" (К., 1938).

Таким чином, у цей період постала і почала працювати розгалужена мережа державних архівних органів, діяльність яких була тісно пов'язана зі становленням архівної справи в країні.

ПРИМІТКИ

¹ Центральний архів стародавніх актів у Києві. 36. ст. 340

- К., 1929. С. 15.
- ² Джерелознавство історії України. Довідник. К., 1998.
- С. 13.
- ³ Архівознавство. Харків, 1932. Ч. I. С. 25.
- ⁴ Государственные архивы Украинской ССР. Справочник. К., 1988. С. 70-71.
- ⁵ Мітюков О. Архівна справа на Україні // Державні архіви Української РСР. К., 1972. С. 9.
- ⁶ ЕУ. Заг. част. Перевид. К., 1995. Т. 3. С. 1017.
- ⁷ Там само.
- ⁸ Джерелознавство... С. 13.
- ⁹ Державні архіви Української РСР. К., 1972. С. 164.
- ¹⁰ З історії архівного будівництва на Україні. Харків, 1958. С. 7.
- ¹¹ Там само. С. 89.
- ¹² ЕУ. Заг. част. Перевид... С. 1017.
- ¹³ ІР НБУ ім. В.І. Вернадського НАН України. Ф. XXIX. Спр. 1823. Арк. 3.
- ¹⁴ Архівознавство... С. 34.
- ¹⁵ З історії архівного будівництва... С. 8.
- ¹⁶ Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво на Україні 1917-1973. С. 32.
- ¹⁷ АУ. 1970. № 2. С. 78.
- ¹⁸ Архівознавство... С. 35.
- ¹⁹ ЗУРРСУУ. 1922. №46. Ст. 681.
- ²⁰ Архівознавство... С. 35.
- ²¹ ЗУРРСУУ. Перший відділ. 1923. №1. Ст. 7.
- ²² Там само. 1925. №31. Ст. 243.
- ²³ Архівознавство... С. 36-37.
- ²⁴ Державні архіви... С. 15.
- ²⁵ Архівознавство... С. 37.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ АУ. Там само.
- ²⁸ ЗУРРСУУ. 1922. №46. Ст. 681.
- ²⁹ Архівознавство... С. 36.
- ³⁰ ЗУРРСУУ. 1925. №101. Ст. 556.
- ³¹ Там само. 1930. №10. Ст. 105.



- 32 Там само.
- 33 Архівознавство... С. 39.
- 34 Там само. С. 40.
- 35 ЗУРРСУУ. Перший відділ. 1930. №18. Ст. 172.
- 36 Там само. 1932. №17-18. Ст. 122.
- 37 Там само. 1934. №31. Ст. 258.
- 38 Мітюков О.Г. Радянське архівне будівництво... К., 1975. С. 125-126.
- 39 Державні архіви... С. 18.
- 40 Сов. арх. 1974. №2. С. 7.

УЧАСТЬ МІЩАН ПОДІЛІ І ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ВОЛИНИ У ЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1648 РОКУ

МІСТА УКРАЇНИ: ДЖЕРЕЛА, ІСТОРІЯ, ПАМ'ЯТКИ